

Baltimaad kiirenenud kommunikatsiooni ajastul: ümberkujunevad meedia ökosüsteemid

Auksė Balčytienė, Kristina Juraitė
Tõlkinud Ilmar Anvelt

Muutuvad Balti meedia ökosüsteemid

Peamistes akadeemilistes analüüsid iseloomustatakse Baltimaid kui eliidile orienteeritud demokraatiad, kus kodanike kaasatus avalikesse ja poliitilistesse protsessidesse on võrdlemisi vähenenud.¹ Rahvas üldiselt täidab oma rolli kodanikena valimiste ajal, hääletades ühe või teise partei poolt. Valimiste vahel ei ole kodanikel peaaegu mingit kontrolli valitud poliitikute üle, kuid meedia toimib sel ajal institutsioonina, mis üritab poliitikutid kontrollida. Teine eliidile orienteeritud demokraatia iseloomulik joon on ühiskonna suhteliselt vähenenud poliitiline teadlikkus. Rahval on tõesti raske massiliselt osa võtta poliitilisest diskursusest ja kontrollida poliitikutid, kui neil ei ole piisavalt teadmisi demokraatia mängureeglitest või laiematest ühiskondlikest probleemidest. Baltimaades seostatakse demokraatiat sageli majandusliku õitsengu ja sotsiaalmajandusliku stabiilsusega ning rahva kaasatust küsimustesse, mis neid otseselt ei puuduta, ei peeta paljudel juhtudel tähtsaks.²

Seega küsimus, mida tahaksime siin küsida, tuleks formuleerida järgmiselt: mida kõnelevad

demokratiseerimise (või vastupidi — demokraatia vähenemise) trendid selles idapoolse Kesk-Euroopa osas autoritaarsuse pärandist, püsivatest konfliktidest erinevate poliitiliste kujutelmade vahel, tähenduslikest erinevustest, lootustest ja muutuvatest väärtussüsteemidest tänapäeva ühiskondades?

Ses suhtes tuleb erilist tähelepanu pöörata meedia toimimisele. Nagu täheldame, seisab uudismeedia kõigis Euroopa riikides (kaasa arvatud kolmes Balti riigis) silmitsi samade probleemidega (jätkusuutlike ärimudelite otsimine, väärinfoga võitlemine, kommunikatsiooniõiguste ja väljendusvabaduse tagamine jne), sest intensiivistuva platvormidele ülemineku tõttu³ muutub uudiste levitamine ja kogumine üha globaalsemaks ja rahvusvaheliseks koos kasvava fookusega tänapäeva kommunikatsioonipraktikate personaliseerumisele.⁴

Kolmekümneaastane demokraatlike muudatuste ajalugu Balti regioonis näitab, et Balti meedia reageerimine demokraatia vajadustele ja nõuetele on olnud üsna ambivalentne — kõigis Balti riikides on meedia harva funktsioneerinud puhta ja tegeliku kaasaitajana demokraatia vajadustele ja avaliku hüve ideaalidele. Avalikkuse pettumust

Lühendatud tõlge Auksė Balčytienė ja Kristina Juraitė artiklist “Baltic Countries in the Era of Accelerated Communication: Reconfiguring Media Ecosystems and Civic Agency”, mis on ilmunas ajakirjas *Journal of Baltic Studies*.

¹ Kjetil Duvold, Sten Berglund, Joakim Ekman. *Political Culture in the Baltic States: Between National and European Integration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2020.

² Duvold *et al.*, 2020.

³ Jose van Dijck, Thomas Poell, Martijn de Waal. *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. Oxford: Oxford University Press, 2018; Indrek Ibrus, Ulrike Rohn. *Small Size Matters: Audiovisual Media Industries around the Baltic Sea*. — Indrek Ibrus. (Toim) *Emergence of Cross-innovation Systems*. Bingley: Emerald Publishing, 2019, lk-d 41–58.

⁴ Terje Rasmussen. *Internet-based Media, Europe and the Political Public Sphere*. — *Media, Culture & Society*, 2013, Vol. 35, nr 1, lk-d 97–104.

demokraatia üldises funktsioneerimises on põhjustanud ka meedia ja poliitika kasvava kommertsialiseerumise ja turule orienteerumise omavahel seotud protsessid, nagu on näha strateegilise poliitilise kommunikatsiooni ning polariseeritud ja populistliku varjundiga ajakirjanduse tekkimisest, mida võib märgata Lätis ja Leedus. Neid trende on kinnitanud samasugused kogemused teistes nooremates Euroopa demokraatias, näiteks Tšehhis ja Sloveenias, mis näitab, et avalikkuse usaldus demokraatia vastu ja demokraatia kvaliteet vähenevad, kui meedia liigub järk-järgult poliitilise ja majandusliku võimujagamise ning klientide instrumendiks muutumise teele (või tõmbavad teda sellele konkureerivad huvid).⁵

Nagu näha tabelist 1, võib kolmes Balti riigis näha aastatel 2018–2019 üldisi trende, nagu nihkumine demokraatlikumate ja pluralistlikumate ühiskondade poole, mida näitavad poliitiliste, ühiskondlike ja meediaarengute indikaatorid. Näiteks on vabaks hinnatud demokraatia ja meedia tegevus jäänud suhteliselt stabiilseks hoolimata poliitilistest, majanduslikest ja sotsiaalsetest muutustest igas riigis. Teised tähtsad näitajad, nagu sotsiaalne kapital ja korruptsiooni tajumise tase, on viimastel aastatel paranenud. Väga konkurentsitihedad Balti meediaturul on seisnud silmitsi ka mitmesuguste poliitiliste, majanduslike ja tehniliste raskustega. Andmed näitavad muutuvaid tarbimisharjumusi, sealhulgas traditsioonilise meedia kasutajaskonna langust ja liikumist internetimeedia, kaasa arvatud sotsiaalvõrgustike ja netiuudiste tarbimise suunas.

Kõiki asjaolusid arvestades tõestavad need andmed ja hinnangud, et isegi väikseimates riikides, kus globaliseerumise ja digitaliseerumise tagajärjed peaksid olema väga sarnased, võib ilmned kultuuriline mitmekesisus nende muudatuste käsitlustes selles mõttes, millised meedia liigid domineerivad ja milliseid institutsioone usaldatakse. Näiteks on Eestis ajalehed säilitanud oma lugejaskonna ajalooliste traditsioonide ja avalikkuse usalduse tõttu, samas kui Lätis ja Leedus on trükimeedia turg kokku tõmbunud.⁶ Digitaalsete muudatuste tõttu on Balti meediaauditoriumile

saanud kättesaadavaks uued meediakanalid, mis on muutnud selle valivamaks ja fragmenteeritumaks. Elustiilid ning meediatarbimisharjumused nihkuvad selle poole, et eelistatakse internetimeediat, kaasa arvatud netiuudised ja sotsiaalvõrgustikud (vt tabel 1).

Nagu näha, on kõigis kolmes riigis meedia ja demokraatia funktsioneerimisele ühiseks piiranguks just turu suurus. Vaatamata paranematele makromajanduslikele näitajatele kõigis kolmes Balti riigis (nt kasvav SKP ja meedia reklaamitur) jäävad meediakanalid finantsiliselt ebakindlaks ja haavatavaks. See ei mõjuta mitte ainult igapäevast demokraatiat ja ühiskondlikku elu igas riigis, vaid ka majanduslikke otsuseid, mida meediakanalid ja uudistetoimetused peavad tegema, samuti ajakirjanduse professionaalsust. Ajakirjaniku elukutse on nõrgalt institutsionaliseeritud,⁷ kutseorganisatsioonid enamasti nõrgad ja ajakirjanikud tegutsevad omaette, mis omakorda toob kaasa suurema vajaduse tihedamateks sidemeteks poliitiliste või ärihuvidega kõigis neis riikides.

Muutuvas meediakeskkonnas navigeerides on vaja pöörata erilist tähelepanu eksisteerivatele sotsiaalsetele riskidele ja pikaajalistele ühiskondlikele arengutele. Tabelis 1 esitatud andmed tõestavad, et Balti riikide ühiskonnad on võidelnud kasvava sotsiaalse polariseerumisega, elanikkonna vananemisega, suureneva sissetulekute ebavõrdsusega (eriti Leedus ja Lätis) ning kõrge migratsioonitasemega (eriti Leedus).⁸ Ka usaldus poliitiliste institutsioonide ja õigussüsteemi vastu on Eestis suurem kui Lätis ja Leedus ning see korreleerub ka kõrgema korruptsiooniteadlikkusega. Need trendid on olulised meedia arengu ja demokraatia funktsioneerimise sotsiokultuurilise konteksti jälgimiseks ja mõistmiseks.

Kommunikatsiooniviisid ja demokraatlik dialog Balti riikides

Ülesanne anda süstemaatiline ülevaade meedia tegelikust olukorrast ja muudatuste sotsiokultuurilistest tagajärgedest kolmes riigis ei ole tõesti kerge. Meedia ja ühiskonna muutumisest on kolme

⁵ Václav Štetka. *The Rise of Oligarchs as Media Owners*. — Jan Zielonka. (Toim) *Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2015, lk-d 181–197.

⁶ Džina Donauskaitė, Madara Fridrihsone, Marju Himma-Kadakas, Aija Krūtaine, Alina Lastovska. *Baltic Media Health Check 2018–2019. Protecting Media Freedom*. Riga, Tallinn, Vilnius: The Baltic Center for Investigative Journalism, 2019. <https://www.sseriga.edu/sites/default/files/inline-files/Baltic%20Media%20Health%20Check%202018-2019.pdf>.

⁷ Stanisław Mocek. *Journalists as Critical Change Agents and Popular Disseminators*. — Jan Zielonka. (Toim) *Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2015, lk-d 181–197.

⁸ Justinas Mickus, Piret Kuusik. *The Baltic Risk Landscape. Assessment of Risks and Trends Facing the Baltic Region*. Vilnius: Vilnius Institute for Policy Analysis, 2019.

Tabel 1. Meedia ja demokratiseerumise näitajad Balti riikides 2018–2019

	EESTI	LÄTI	LEEDU
ÜLDISED NÄITAJAD			
Rahvaarv (Eurostat 2019)	1,32 miljonit	1,92 miljonit	2,79 miljonit
Peamised keelised ja rahvusrühmad (2019)	69% eestlased, 25% venelased, 3% ukrainlased ja valgevenelased, 3% teised rahvused	62% lätlased, 25% venelased, 3% valgevenelased, 2% ukrainlased, 2% poolakad, 5% teised rahvused	86% leedulased, 6% poolakad, 6% venelased, 3% teised rahvused
SKP inimese kohta (Eurostat, 2019)	15 700 eurot	12 500 eurot	13 900 eurot
POLIITILISE JA ÜHISKONDLIKU ELU NÄITAJAD			
Valijate osavõtt viimastest parlamendivalimistest (IDEA)	64% (2019)	55% (2018)	51% (2016)
Usaldus poliitiliste institutsioonide vastu (Standard Eurobarometer 91, 2019)	43% parlament, 46% valitsus, 20% parteid	21% parlament, 31% valitsus, 8% parteid	20% parlament, 46% valitsus, 14% parteid
Poliitika huvi indeks (Standard Eurobarometer 91, 2019)	15% tugev, 59% keskmine, 12% madal, 14% huvi puudub	12% tugev, 50% keskmine, 22% madal, 16% huvi puudub	17% tugev, 52% keskmine, 13% madal, 18% huvi puudub
Sotsiaalse kapitali indeks (Maailmapank, 2019) ¹	68 (60 2018)	112 (101 2018)	97 (124 2018)
Korruptsiooniindeks (Transparency International, 2019) ²	74 (73 2018)	56 (58 2018)	60 (59 2018)
MEEDIAKULTUURI JA MEEDIATURU NÄITAJAD			
Meediakirjaoskuse indeks (OSI, 2019) ³	70 (69 2018)	54 (56 2018)	52 (54 2018)
Meedia usaldamise indeks (Standard Eurobarometer 92, 2019)	26% kõrge usaldus 43% keskmine usaldus 31% madal usaldus või usaldus puudub	21% kõrge usaldus 49% keskmine usaldus 30% madal usaldus või usaldus puudub	28% kõrge usaldus 37% keskmine usaldus 35% madal usaldus või usaldus puudub
Igapäevane meedia-kasutus (Standard Eurobarometer 92, 2019)	69% vaatab telerit 57% kuulab raadiot 31% loeb trükiajakirjandust 76% kasutab internetti 55% kasutab sotsiaalvõrgustikke	69% vaatab telerit 53% kuulab raadiot 14% loeb trükiajakirjandust 73% kasutab internetti 55% kasutab sotsiaalvõrgustikke	75% vaatab telerit 44% kuulab raadiot 17% loeb trükiajakirjandust 68% kasutab internetti 57% kasutab sotsiaalvõrgustikke
Netiuudiste lugemine (Eurostat, 2019)	89%	78%	91%
Meedia reklaamiturg (Kantar, 2018)	104,3 miljonit eurot	85,2 miljonit eurot	116 miljonit eurot
MEEDIA JA DEMOKRAATIA TOIMIMISE NÄITAJAD			
Globaalne vabadusindeks (Freedom House, 2019) ⁴	94 (94 2018)	89 (87 2018)	91 (91 2018)
Maailma pressivabaduse indeks (Reporters Without Borders, 2019) ⁵	11 (12 2018)	24 (24 2018)	30 (36 2018)

Märkused:

¹ Hinnangud ulatuvad 1-st 139-ni, kusjuures kõrgeim hinnang sotsiaalsele kapitalile on 1.

² Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang 100 näitab, et riigis korruptsiooni ei ole.

³ Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang 100 näitab meediakirjaoskuse kõrgeimat taset.

⁴ Hinnangud ulatuvad 1-st 100-ni, kõrgeim hinnang demokraatiale ja inimeste vabadusele riigis on 100.

⁵ Hinnangud ulatuvad 0-st 100-ni, parim võimalik hinnang on 0 ja halvim 100.

aastakümne jooksul avaldatud palju käsitlusi, mis kõik kinnitavad, et lisaks maadevahelistele erinevustele võib neis leida ka sarnaseid suundumusi.⁹

Käesolevas uuringus oleme defineerinud erinevusi kui kestvaid riske ja arutleme meedia olukorra üle kolmes riigis konkreetses poliitilis-majanduslikes ja sotsiaalsetes kontekstides määratletud riskide kaudu.

Selleks otstarbeks kasutame Meedia Pluralismi Monitori (MPM), mis uurib kriitiliselt nelja laia faktorit — õiguslikku, poliitilist, turunduslikku ja sotsiaalset —, et määratleda riskid meedia pluralismile. Kõigis kolmes riigis avalduvate trendide täpsem analüüs võimaldab süstemaatilisemat ülevaadet üldiste meedia ja demokratiseerimise trendide kohta regioonis. Lähem vaade riigisisestele hinnangutele toob esile ka kultuurilisi erijooni.

[--]

Üks tendents, mida võib selgesti näha kõigis kolmes riigis, on formuleeritud kui risk, mis on seotud turu piiratud mitmekesisusega. Võib oletada, et see tuleneb sellistest üsna objektiivsetest tingimustest nagu turu suurus. Nagu teame, on väiksel, keeleliselt piiratud meediaturul oma erijooned. Viimastel aastakümnetel pole Balti meediat tabanud olulised raskused mitte ainult üleilmse majanduskriisi tõttu, vaid lisaks sellele on põhjusteks olnud ka meedia kontsentratsiooni ja konkurentsi reguleerimatus, äri- ja omanike mõju toimetuste loodud sisule ning meediaomandi läbipaistmatus. Nagu näha, on ohud meediaturu mitmekesisusele aja jooksul kõigis Balti riikides püsinud ja isegi veidi suurenenud ning jäävad selgelt peamiseks riskifaktoriks ka tulevikus. Ka on ilmne, et digirevolutsiooni mõjud, nagu globaalsete platvormide mõju kohalikule sisule jne, on teine faktor, mis olukorda veelgi halvendab.

Kolme riigi meedia ökosüsteemid on sarnased selle poolest, et meedia poliitiline sõltumatus on jäänud suhteliselt tagasihoidlikuks riskiks.

Peamisteks muredeks on siin toimetuse autonoomia puudumine ning kasvav kaudne poliitiline surve ja kontroll meediakanalite üle, kaasa arvatud avaõiguslikud ringhäälingud.¹⁰

Teine tähtis riskide valdkond Balti meedia pluralismile on ühiskonna kaasatus. Põhinedes meedia kättesaadavuse mõõtmistel mitmesugustes sotsiaalsetes ja kultuurilistes gruppides, sealhulgas naiste, rahvusvähemuste, kohalike kogukondade ja puuetega inimeste hulgas, hõlmab see valdkond ka meediakirjaoskust kui eeltingimust meedia efektiivseks kasutamiseks ja seetõttu meediapluralismi tähtsat elementi. Vaatamata avalikkuse kasvavale tähelepanule ja mitmesugustele meediapoliitika tasemel rakendatud meetmetele jääb meediakirjaoskus tõsiseks mureks, sest süstemaatilisem ja põhjalikum lähenemine meediakirjaoskusele puudub.

Üks vähestest valdkondadest, kus riskihinnang kõigis kolmes riigis on tagasihoidlik, on meedia-vabaduse ja -pluralismi kaitse, mille alla kuulub eneseväljendus- ja informatsioonivabaduse põhi-seaduslik kaitse, meediaasutuste sõltumatus, ajakirjanduslike standardite kaitse ja meedia universaalne kättesaadavus. Piiratud riski selles valdkonnas võib näha kui tunnistust efektiivsest demokraatlikust institutsionaliseeritusest.

Seega pluralismi seisukohalt piiravad [--] diskursiivset välja Balti riikides kõige enam majanduslikud põhjused. Eelnimetatud riskid on praeguseks ilmselt kestnud juba aastaid. Ka kiire digitaliseerimine ja selle tagajärjed ei kõrvalda, vaid pigem suurendavad neid.

Nagu juba mainitud, on meedia loonud ja käigus hoidnud inforuume, millel on loomulik kalduvus toimida virtuaalsete kujuteldavate ruumidena, mis väljendavad ja säilitavad inimeste vajadusi sotsiaalse läheduse ja kollektiivse mälu järele. Kuigi uurijad on rääkinud meedia toetatavatest „kujuteldavatest kogukondadest“ või „huvigruppidest“, mis on olulised demokraatlikuks tähendusloomeks,¹¹

⁹ Aukšė Balčytienė, Epp Lauk. Media Transformations: The Post-Transition Lessons in Lithuania and Estonia. — Informacijos Mokslai, 2005, Vol. 33, lk-d 96–109; Peeter Vihalemm. (Toim) Baltic Media in Transition. Tartu: Tartu University Press, 2002; Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Ragne Kõuts. Trends in Estonian Media Landscape in 2000–2012. — Media Transformations, 2012, Vol. 6, lk-d 12–63; Aukšė Balčytienė. Culture as a Guide in Theoretical Explorations of Baltic Media. — Daniel C. Hallin, Paolo Mancini. (Toim) Comparing Media Systems beyond the Western World. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, lk-d 51–72; Deimantas Jastramskis, Anda Rožukalnė, Andres Jõesaar. Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). — Informacijos Mokslai, 2017, Vol. 77, lk-d 26–48; Indrek Ibrus, Ulrike Rohn. Small Size Matters: Audiovisual Media Industries around the Baltic Sea. — Indrek Ibrus. (Toim) Emergence of Cross-innovation Systems. Bingley: Emerald Publishing, 2019, lk-d 41–58.

¹⁰ Ragne Kõuts-Klemm, Halliki Harro-Loit, Indrek Ibrus, Signe Ivask, Marten Juurik, Andres Jõesaar, Madis Järvekülg *et al.* Meediapoliitika olukorra ja arengusuundade uuring [Study on the State of Affairs and Development Trends of Media Policy]. Tartu–Tallinn: Eesti Kultuurkapital, 2019. https://www.kul.ee/sites/kulminn/files/2019_meediapoliitika_olukord_arengusuunad_aruanne.pdf.

¹¹ Daniel C. Hallin, Paolo Mancini. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.